

РЕГІОНАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ: РЕТРОСПЕКТИВА І ПЕРСПЕКТИВА

У статті аналізується досвід інтеграційної співпраці держав Близького Сходу з кінця 1970-х рр. по теперішній час та її реальний стан. Значна увага приділяється дослідженню проблемам і умовам інтеграції країн Близького Сходу в єдине субрегіональне утворення. Доведено, що підвищення рівня регіональної інтерактивності дозволило б стати Близькому Сходу полюсом на карті міжнародних відносин.

Ключові слова: регіональна інтеграція, глобалізація, близькосхідне ядро.

Краснопёрова Л.Д.

РЕГИОНАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ: РЕТРОСПЕКТИВА И ПЕРСПЕКТИВА

В статье анализируется опыт интеграционных сотрудничества государств Ближнего Востока с конца 1970-х гг. по настоящее время и его реальное состояние. Значительное внимание уделяется исследованию проблем и условиям интеграции стран Ближнего Востока в единое субрегиональное образование. Доказано, что повышение уровня региональной интерактивности позволило бы стать Ближнему Востоку полюсом на карте международных отношений.

Ключевые слова: региональная интеграция, глобализация, ближневосточное ядро.

Krasnopyorova L.

REGIONAL INTEGRATION ON MIDDLE EAST: RETROSPECTIVE VIEW AND PROSPECT

The article deals with a process of integrational collaboration of the Middle East's states from the end of 1970th for a present tense and its real state. Considerable attention is spared research problems and terms of integration of countries Middle East in single subregional union. It is well-proven that the increase of level of regional interactiveness would allow to become Middler East by a pole on the map of international relations.

Key words: regional integration , globalization, Middle-Eastern kernel.

Актуальність дослідження інтеграції арабських країн зумовлена теперішнім станом міжнародних відносин і тенденціями еволюції світового господарства, головною ознакою яких є економічна інтеграція, що охоплює практично усі регіони світу. Метою дослідження є аналіз сучасного ступеня регіональної інтеграції в даному регіоні. Завданням статті є виявлення перспектив ймовірного подальшого інтегрування країн Близького Сходу та визначення основ цього процесу.

Значний вклад у дослідження інтеграційних процесів країн Близького Сходу внесли Руденко Л.Н., Соловйова З.А., Мелкумян Е.С., Ісаєв В.А., Халідей Ф., Епштейн А.Д., Мирський Г.І., Сатановський С.А. Серед українських дослідників можна виділити Шведа В.О., Коппель О.А., Білана В., Кочубей Ю.М. Водночас слід зазначити, що динаміка розвитку інтеграційного процесу на Близькому Сході у тому числі його

геополітична складова розглядалися дещо фрагментарно. Проблеми аналізу російської і американської політики в регіоні досліджувалися без проведення порівняльного аналізу, без урахування чинника ескалації міжнародного тероризму. З урахуванням зростання стратегічного значення регіону, подібний напрям наукових досліджень є дуже актуальним.

Складність розуміння геополітичних процесів на Близькому Сході зумовлена тим, що на цей регіон мають великий вплив США, країни Європейського Союзу, Росія та Китай. Це підтверджується також тим, що термін „Близький Схід“ завжди був європоцентричний і не враховував власне внутрішні регіональні процеси. Головним критерієм тлумачення термінів „Близький Схід“ та „Середній Схід“ протягом минулого століття були стратегічні інтереси великих держав – Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, та Радянського Союзу. „Близький Схід“ або „Середній Схід“ варто сприймати не тільки як об'єктивно існуючий політико-географічний регіон, але і як інтелектуальну конструкцію, яка інколи за певних обставин означає простір на стику Європи, Азії та Африки, де реалізується політика позарегіональної держави [1]. Реальна геополітична карта регіону швидше є складним орнаментом з взаємопересічних просторів різного рівня і характеру: історико-географічних, темпоральних, економічних, військово-стратегічних, етнокультурних, конфесійних, ментальних, „просторів ідентичності“ та ін.

У середині ХХ століття арабськими державами, що отримали незалежність, рухало бажання відігравати вагомую роль в міжнародних відносинах, стати полюсом сили не лише серед країн, що розвиваються, але і в цілому на світовій арені. Воно оформилося в юніоністських прагненнях деяких арабських лідерів, що знайшли своє відбиття в ідеї панарабізму. Створення в березні 1945 р. Ліги арабських держав (ЛАД), найбільшої міжарабської організації, лише позначило загальні цілі арабського співтовариства. Регіональне економічне співробітництво із самого початку було одним із чинників утворення Ліги арабських держав і однією з її найважливіших цілей. У статті другої Хартії ЛАД вказувалося, що співпраця між державами-членами повинна здійснюватися по таких напрямках: економічні і фінансові питання, включаючи торговельні стосунки, митні, валютні проблеми, а також область сільського господарства і промисловості. [2, с. 404].

У різні роки Єгипет, Сирія, Лівія, Судан, Туніс намагалися об'єднатися на багатосторонній або двосторонній основі. У 1981 р. шість монархій Аравійського півострова – Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт, Оман, Катар і Бахрейн – об'єдналися в Раду співпраці арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ). РСАДПЗ була створена для досягнення інтеграції в економічній, політичній і військовій областях, а також для забезпечення регіональної безпеки країн, що спільними зусиллями увійшли до неї. Керівники держав РСАДПЗ підкреслювали, що їх організація є одним з елементів загальноарабської геополітичної структури. У свою чергу, розвиток інтеграції у рамках Ради співпраці повинен стати, як відзначалося ними, природним етапом на шляху до досягнення арабської єдності [3, с. 5-6].

Нарівні з моделлю спільного арабського ринку, запропонованої керівництвом ЛАД, нині в регіоні існує і інша модель арабської інтеграції – створення субрегіональних інтеграційних угруповань. Серед них можна виділити Магрибську економічну спільноту (1964 р.) у складі Алжиру, Мавританії, Марокко, Тунісу, Лівії; Союз Арабського Магрибу, до складу якого увійшли Алжир, Марокко, Туніс, Лівія, Мавританія (1989 р.); Рада Арабської Співпраці (РАС) при членстві Єгипту, Іраку, Йорданії і Йємену (1989 р.); Об'єднана Арабська Республіка (ОАР) – союзна держава у складі Єгипту і Сирії (1958 р.). Ще одне субрегіональне угруповання – Рада арабської співпраці, організована в 1987 р., до якої увійшли Єгипет, Ірак, Йорданія і ОАР. Були й інші спроби об'єднання арабських країн. Зокрема, ідея створення Федерації Арабських Республік (ФАР) у складі Лівії, Єгипту і Судану, основні положення якої були викладені в Бенгазійській декларації від 17 квітня 1971 р. Інший план – злиття Лівії і Тунісу в 1974 р. в

Арабську Ісламську Республіку (ЛЕПЕХА). Проте, незважаючи на підтримку з боку населення юніоністських спрямувань урядів цих країн, ці проекти залишилися на папері [4].

На початок 70-х років в арабському світі вже існувала досить розвинена система міжурядових організацій при Лізі арабських держав. Передусім до неї входила Рада арабської економічної єдності (1964 р.), Арабська соціально-економічна рада, Арабська організація праці (1965 р.), Арабська організація супутникового зв'язку (1976 р.). Також в основному в 60-і роки в арабському регіоні були створені різні галузеві організації, також покликані сприяти розвитку економічного співробітництва між окремими державами. Так, в 1966 р. на першій арабській конференції з промислового розвитку було прийнято рішення про створення Центру арабського промислового розвитку. Його членами стали Алжир, Єгипет, Ірак, ЙАР, Катар, Ліван, Лівія, НДРЙ, Сирія і Судан. У 1978 р. Центр був перейменований в Арабську організацію промислового розвитку, а у 1992 р. об'єднаний з Арабською організацією по стандартизації і метрології і Арабською організацією мінеральних ресурсів, дістав нову назву – Арабська організація розвитку оброблювальної і добувної промисловості. У теперішній час в неї входять 21 держава – члени ЛАД [5].

На формування регіональних інтеграційних угруповань, окрім демонстраційного ефекту, впливали й об'єктивні причини. По-перше, схожі природно-кліматичні умови і близькість потреб, схожість вирішуваних проблем і завдань, що стоять перед сусідніми державами, територіальна близькість, що визначає незначність транспортних витрат. По-друге, виникла в процесі економічного розвитку взаємодоповнювана система національних економік, особливо при переході до внутрішньогалузевого розподілу праці, що також посилювала інтеграційні імпульси. По-третє, нерівномірність формування світових економічних потенціалів в тій або іншій формі підштовхувала окремі групи країн до об'єднання. До цього слід додати, що країни, що розвиваються, створюють регіональні угруповання, щоб зміцнити свої позиції на багатосторонніх і двосторонніх переговорах у рамках СОТ, ЄС, МВФ, Всесвітнього банку і так далі. Важливо відмітити, що при відносно слабкій інтегрованості ринків товарів і капіталів арабських країн головним двигуном регіональної економічної інтеграції в останній п'ятнадцятирічний період став досить інтенсивний рух робочої сили між державами регіону.

На нашу думку, у створенні концепції реформування країн регіону та стимулюванні процесів міжарабської інтеграції було б доцільно звернутися до досвіду Євросоюзу. Оскільки головною метою арабських країн є регіональна інтеграція, яка у майбутньому повинна призвести до економічного, а згодом і політичного об'єднання, то для досягнення цього необхідно модернізувати економічну та політичну системи, а також зміцнити відчуття єдності та солідарності серед громадян. У цьому контексті, прикладом є неабиякий досвід Євросоюзу, який перетворився на своєрідне міждержавне об'єднання, світову державу. У зв'язку з тим, що дана тематика поки що мало опрацьована в Україні, було застосоване експертне опитування таких провідних іноземних фахівців з Близького Сходу: Олександра Сотніченко, Віталія Трофимова-Трофимова, Сергія Кортунова, Максима Братерського, Олександра Князева. На підставі їх відповідей можна зробити висновок, що на збереження конфліктної ситуації на Близькому Сході впливають такі чинники: по-перше, стійкість стереотипів конфліктного мислення і „образу ворога” в суспільній свідомості; по-друге, все ще характерна для регіону в цілому інерція застосування сили, за допомогою якої, начебто можна швидко і радикально вирішити ті або інші проблеми; по-третє, діяльність терористичних організацій що фактично використовують вищезгадані тенденції у своїх політичних інтересах, а також використання самих цих організацій у своїх інтересах окремими державами, через різні обставини тих, що виявилися нездатними забезпечити собі бажаний статус в регіоні і що намагаються у такий спосіб компенсувати це положення. Чинник нафти,

який дуже часто називається одним із перших, що впливає на події в регіоні і мало не є головною причиною усіх регіональних конфліктів, насправді не грав визначальної ролі практично ні в одному з них (за виключенням, хіба що, спроби анексії Кувейту Іраком в 1990 р.) і, в усякому разі, ніколи не був єдиним. Набагато більш значущу роль в регіональних конфліктах грав і продовжує відігравати суб'єктивний „людський” фактор: відмінності в історичній пам'яті і інтерпретації історії, національна і релігійна ідентичність, сприйняття регіональними суб'єктами один одного (перцепція і місперцепція) [6, с. 241].

Розглядаючи це питання варто звернутися до роботи С. Хантингтона „Зіткнення цивілізацій”. На його думку, відсутність ісламської стрижневої держави – основна причина внутрішніх і зовнішніх конфліктів, що тривають, властивих ісламу. Усвідомлення без згуртованості – ось джерело слабкості ісламу і джерело, від якого виходить загроза іншим країнам. Ісламська стрижнева держава, на його думку, повинна мати економічні ресурси, військову потужність, організаторські здібності, а також ісламську ідентичність і відданість, щоб стати політичним і релігійним лідером умм. Претендентами на цей пост він бачить шість держав: Індонезію, Єгипет, Саудівську Аравію, Пакистан, Іран, Туреччину [7, с. 520].

Важливе значення має арабо-ізраїльський конфлікт, який відіграватиме дуже велику роль у регіональних справах, тому будь-яка зміна в його нинішньому стані може істотно змінити всю обстановку на Близькому Сході. Ці зміни можуть бути двох типів:

а) розв'язання нової війни між Ізраїлем й однією чи кількома арабськими країнами (Сирія, Ліван, Йорданія, Єгипет). Війна посилить антиамериканські настрої в арабському світі й ускладнить процес палестино-ізраїльського врегулювання. Я вважаю, що факторами, що можуть зробити ірано-ізраїльську війну неминучою до кінця 2010 року, є: готовність обох урядів відстоювати національні інтереси своїх країн в спорах з діючою адміністрацією США, в т.ч. з питання національних ядерних програм.

б) на даний час досягнення врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту, яке б задовольнило однаковою мірою як палестинців, так і ізраїльтян, видається нереальною справою. Найбільше, на що можна розраховувати, – це досягнення „холодного миру”, тобто практично збереження статус-кво.

Уся історія близькосхідного ядра, в т.ч. його середземноморського центру свідчить про те, що будь-які спроби „побудувати” його геополітичну структуру за дуалістичною схемою: Ізраїль – араби (євреї - араби); мусульмани - немусульмани; Схід - Захід (як в сучасному, цивілізаційному, тлумаченні, так і в політико-ідеологічному тлумаченні епохи „холодної війни” – продемонстрували свої тупиковість і навіть певну протиприродність стосовно цього регіону [8, с. 153].

У 1993 р. Ш. Пересом була запропонована концепція „Нового Близького Сходу”, згідно з якою єдиним шляхом забезпечення надійної безпеки регіону є створення дієвої регіональної організації, що забезпечить і економічне співробітництво. Ключовими завданнями такої організації, при створенні якої необхідно максимально використовувати європейський досвід, на думку Переса, повинні стати: 1) роззброєння (одночасно як інструмент забезпечення безпеки, так і засіб перемикання фінансових потоків з військового напрямку на цивільний); 2) розвиток сучасного високотехнологічного сільського господарства у поєднанні з вирішенням проблеми водних ресурсів – також за допомогою застосування сучасних технологій; 3) створення сучасної транспортної і комунікаційної інфраструктури, що об'єднує усі країни регіону; 4) розвиток туризму [9].

Автор статті пропонує програму співпраці можна порівняти з триярусною пірамідою. Перший ярус включає двосторонні або багатосторонні державні програми. Другий ярус (чи етап) передбачає створення міжнародних консорціумів для здійснення проектів, що вимагають значних капіталовкладень. Третій етап - проведення політики регіонального співтовариства з поступовим розвитком офіційних інститутів.

Можна дійти висновку, що Арабська єдність не є якоюсь фантастичною ідеєю. Вона є питанням ідентичності, яка корениться в мові та історії двох найбільш важливих складових нації. Для посилення ролі Близькосхідного регіону в системі міжнародних відносин потрібне формування нової геополітичної структури, що є регіональним співтовариством з відкритими межами, у рамках якого, проте, збережуть свій суверенітет усі існуючі держави, а також буде успішно завершено формування палестинської держави як повноправного і відповідального члена регіонального співтовариства. Згодом держави регіону можуть (за наявності відповідної зацікавленості і політичної волі) формувати нові об'єднання конфедеративного або навіть федерального типу. Формування такої регіональної структури відповідає об'єктивним потребам регіональної економіки і регіонального соціуму, а також загальносвітовим тенденціям. Тому його реалізацію можна вважати питанням часу, хоча цей час може бути досить тривалим і, можливо, зажадає приходу нового покоління політичних лідерів. Проте певні кроки в цьому напрямі вже були зроблені і нині потребують закріплення й подальшого розвитку.

Рішення складних проблем, пов'язаних із завданням формування єдиного економічного простору ставить арабський світ з усією гостротою і очевидністю перед необхідністю подолання роз'єднаності, політичних і економічних протиріч, усунення технічних і адміністративних бар'єрів на шляху розвитку регіональної інтеграції. Поява таких субрегіональних політико-економічних угруповань, як Ліга арабських держав, Рада співпраці арабських держав персидської затоки, Об'єднана арабська республіка, Федерація арабських республік і т.д. свідчить про переміщення доцентрових тенденцій на Арабському Сході на субрегіональний рівень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мирский Г.И. Большой Ближний Восток – самый конфликтный регион мира / Г.И. Мирский // Журнал „Безопасность Евразии”. – М.: Изд-во Некоммерческая организация Фонд поддержки исследования проблем „Безопасность Евразии”, 2007. – № 2. – С. 403–417.
2. Руденко Л.Н. Лига арабских государств и интеграционные процессы в арабском мире / Л.Н. Руденко, З.А. Соловьева // Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – М.: Институт востоковедения РАН, 2007. – С. 4–119.
3. Мелкумян Е.С. ССАГПЗ в глобальных и региональных процессах / Е.С. Мелкумян // Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – М.: Институт востоковедения РАН, 1999. – С. 5–197.
4. Аль-Бухари М. Королевство Саудовская Аравия. История и достижения / М. Аль-Бухари. – Ташкент, 2001. – 255 с.
5. Ткаченко А.А. Арабский восток и новый мировой порядок после падения режима С.Хуссейна / А.А. Ткаченко // Институт Ближнего Востока. – М.: Институт востоковедения РАН, 2002. – С.381–410.
6. Эпштейн А.Д. Израиль в эпоху „пост-сионизма”: наука, идеология и политика / А.Д. Эпштейн. – М.: Москва, 2006. – 348 с.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: АСТ, 2003. – 603 с.
8. Константинов А.К. Ближний Восток и современность / А.К. Константинов. – М., 2003. – 398 с.
9. Перес Ш. Новый Ближний Восток / Ш. Перес. – М.: Прогресс, 1994. – 240 с.